

KRISZTIÁN BÉLA*

A tudományos, műszaki és orvosi dinasztiák szerepe hazánk szellemi életének fejlődésében

Jánosi Engel Adolf és családja innovatív szerepe

A vállalkozók tudományos közgondolkodásunk egyik kulcsfigurájává váltak. A kisvállalkozások tömegesedése, a vállalkozói igény általában hangoztatott elve éppúgy jelzi ezt, mint azok a gazdaság-ideológiai koncepciók, amelyekben a vállalkozó mint a társadalom jövőjét alakító személyiség jelenik meg. A vállalkozói magatartást, a vállalkozói szerepet legszemléletesebben JEAN-BAPTISTE SAY fogalmazta meg. Nála a vállalkozói funkció a termelési tényezők, a tőke és a munka sajátos kombinációja. SCHUMPETER a korai vállalkozói képekről alkot árnyaltabb véleményt. Szerinte a gyakorlati kezdeményező készség, tettvágy, gazdagodni/győzni akarás egyfajta vezető magatartással, személyiségvonásokkal párosul. Schumpeter az új kombinációk megjelenítését azért tartotta szükségesnek, mert a gazdaságtörténeti szempont érvényesítésére törekedett.

A hazai gazdaság- és ipar-, valamint kereskedelemfejlesztésben kiemelkedő vállalkozó személyiségek sorát találjuk. Számosan a helyi vagy régiós fejlődésben vittek szerepet, sokan eljutottak azonban országos, sőt nemzetközi szintekre is.

A magyarországi vállalkozások története összefügg a polgárosodással. A 18. századi városi szerveződések során a földesúri mezővárosokban a földesurak akadályozták a polgárok privilegizált jogállását. Paradox módon ez a mezővárosi korlátozott autonómia teremtette meg a lehetőséget a „modern” értelemben vett polgárosodás megindulására. Ezekben a városokban ugyanis a céhek és kereskedők nem tudták megakadályozni azt, hogy a földesurak – saját bevételeik növelésére, hitelforrásaik bővítésére betelepítsenek görög, örmény és zsidó kereskedőket. Ezek a főleg kiskereskedelemmel, termény- és gabonakereskedéssel foglalkozó vállalkozók mindenütt a gazdasági és társadalmi változások letéteményesei lettek. A pesti vállalkozók jelentős része került ki hajdan dunántúli mezővárosokból, zsidó közösségekből.

Baranya megye ásványkincseinek kitermelése, a fakitermelés tömeges, iparszerű gyakorlata az 1780-as évektől számottevő. A feketekőszén 1782-től számítható egyre bővülő felhasználása mellett a mecseki erdők sokaknak adtak megélhetést. A városiasodással és a települések növekedésével megindult építkezések, a bányászat faszükséglete, a bútorgyártás a fakitermelés növelését igényelték.

* E-mail: krisztb@human.pte.hu

A baranyai, tolnai vidéken az 1790-es években egy fiatalember, a bonyhádi születésű ENGEL PÉTER szegény izraelita kereskedősegédként járta a Bonyhád környéki falvakat. A városokba nem költözhetett, erre csak II. JÓZSEF türelmi rendelete nyomán nyílt lehetőség. Egyes izraelita családok nehezen ugyan, de engedélyekkel betelepedhettek a városokba. A többnyire szegény kereskedők lassan vagyonosodtak, vagyonukat házasságkötéseik is növelték. Pécs városában 1790-ben két zsidó család lakott. Egyikük, FUCHS SALAMON zsibárus volt, akinek özvegyét, FUCHS LIZÁT vette nőül a bonyhádi Engel Péter. E jogon Engel Péter pécsi lakos lehetett, ahol változatos kereskedelmi ügyletekbe kezdett. Felesége elhunytával Engel Péter ismét özvegyasszonyt vezetett oltárhoz: 1819. február 21-én özvegy SCHWALBACHNÉ SZÜSZKIN MÁRIÁT Németbolyban. Ebből a házasságból született Németbolyban ENGEL ADOLF 1820. február 6-án, öccse SIMON 1822-ben.

Engel Péter halála után a még gyermek Engel Adolf házalni kezd gyufával, ceruzával, egyéb cikkekkel. Fűtetlen szobákban lakik, közben a püspöki könyvtárban olvas, tájékozódik, tanul. A magyar mellett franciát és hébert tanul – hamarosan bejáratos az iskolázott társaság körébe. Művelt, társaságbeli fiatalemberré válik, akit elismernek, és figyelemre méltó jövőt jósolnak a már fiatalon is törekvő Engel Adolfnak. Ez is hozzásegíti ahhoz, hogy 1836-tól további jelentősebb üzletekbe kezdhet, bútor- és ruhaboltot nyit. Ügynököket szerződtet, a városi polgárokat és a vidéki uradalmakat egyre több helyen látogatja meg és látja el különböző árukkal.

A pécsi polgárság egyik jónevű családjába nőül, 23 éves korában, 1843 májusában veszi nőül JUSTUS ANNÁT (NINÁT). E házasságból kilenc gyermek született: JÓZSEF, SÁNDOR, GYULA, MÓR fiai, HELEN, BERTA, LUIZA. LUDVIKA és MARIANNA leányai. A lányokról keveset tudunk. Szerencsésen férjhez mentek, éltek a pécsi és pécskörnyéki férjezett asszonyok életét. A fiúk sorsa részben összekapcsolódott apjuk gazdasági vállalkozásaival. A kiterjedt család más tagjai pedig a gazdaság vagy a szellemi élet területén jeleskedtek.

AZ ENGEL VAGYON GYARAPODÁSA

Engel Adolf 1848/49-ben nemzetőrként szolgált. Üzleti érzékkel és tehetséggel a forradalom után tovább bővítette vállalkozásait. Erdőket vásárol, fafeldolgozásba kezd, amelynek termékeit széleskörű kereskedelmi hálózatán (az Engel-fatelepeken) keresztül értékesíti. Fát szállít az építkezésekhez, a vasútnak, később a komlói bányászatnak. Franciaországba dongafát szállít, visszafelé Hamburgból és Stájerországból furnírt hoz, amelyet a hazai és saját bútorgyártása használ fel. 1847/60 között gyors ütemben épül ki az engeli gazdasági vállalkozás, több, mint húszezer ember dolgozik különböző vállalkozásaiban. Pécsen a Balokány mocsaras részén vízrendezésbe kezd, uszodát, később a városban, a Czindery-kert megvétele után ott fatelepet, gőzfűrészüzemet, fafeldolgozót, ezen belül parkettagyárat, raktárt és gőzfürdőt épít. A Czindery-kertet a város „közkertjének” adja át, elsősorban játékonysági céllal és nem utolsósorban a Pécsi Dalárda számára, amelynek tiszteletbeli tagja és lelkes támogatója. Pécsi, majd országossá terebélyesedő tevékenysége, különböző befektetései, pénzügyi tranzakcióinak áldozatossága és a közérdek szolgálata folytán nagy megbecsülésnek örvend és ez egész életén át kíséri.

Családjából Sándor és Gyula fiainak birtokokat vásárol, vállalkozást alapít, bevonva őket vállalkozásaiba. Alapos tájékozódás után megvásárolja a jánosi uradalmat, a szopoki és komlói területekkel együtt. A területre részletes termelési tervet készíttetett, az uradalom alkalmazottait, a parasztokat, bérlőket, munkásokat, intézőket személyesen látogatta meg. Problémáikra igyekezett minél sokoldalúbb megoldásokat találni és kora szintjét meghaladó szociális gondoskodással foglalkoztatta őket. Mint Jánosi község kegyura, a templomot és a plébániát rendbe hozatta, a pécsi papneveldeben a birtokáról papi hivatásra készülő fiatal tanulmányai alatt támogatta és segítségével a püspök ezt a növendéket szentelte pappá, majd nevezte ki plébánossá Jánosiba. Engel a birtokközpontban iskolát építtetett, teljes felszereltségéről, közte tornaszerekről

gondoskodott. A cselédség gyermekei ingyen tanszereket és tankönyveket kaptak, továbbtanulásukat is szorgalmazta, támogatta.

Az 1878-as párizsi világkiállításon Engel cége aranyérmet nyert, az 1880-as bécsi, majd más európai kiállításokon sorra nyeri el a különböző díjakat. 1885-ben érdemeit felterjesztik a királyhoz, aki Engel Adolfnak 1886-ban közgazdasági érdemeiért, a város és a megye fejlődéséért végzett munkájáért, állhatatos és tiszteletre méltó tevékenységéért nemességet adományoz. I. FERENC JÓZSEF király a 386/1886 és 892/1887 sz. alatt a „királyi könybe” történő bevezettetést „kegyelmesen megengedvén”, Engel Adolf és mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadéka és hátramaradottai számára a „jánosi” előnevet használni engedte.

A KOMLÓI BÁNYÁSZAT MEGALAPOZÁSA

A komlói terület köszénkibúvásain Engel 1890/92 között JEX SIMON bányamérnökkel geológiai feltárásokat végeztetett. 1895-ben megnyitják az Adolf-tárót, majd 1898-ban az első komlói függőleges faszerkezetű aknát mélyítik le. Az aknát feleségéről, Annáról nevezi el. 1904-ben a faszerkezetet vasszerkezetre cserélték. Az akna 1896 és 1965 között termelő aknaként önállóan, majd a Kossuth-akna egységeként szerepelt. 1965-től tanbánya volt, 1993-ban feladták.

Engel idős korára Bécsbe költözött, 1903-ban hunyt el. Birtokai sorsa változatosan alakult. A bányamű 1907-ig volt az Engel család tulajdona, aztán részvénytársaság formában (*Dunántúli Kőszénbánya Rt.*) működtették, majd 1909. március 1-jén a magyar állam vásárolta meg. A Komlói Magyar Királyi Kőszénbánya a bányák államosításáig (1946) állt fenn, azután különböző szervezeti formák után a mecseki szénbányászat utolsó mélyművelésű bányájaként 2000. január 1-jén zárta be kapuit.

AZ ENGEL FIÚK SZEREPLÉSE A GAZDASÁGBAN

Engel Adolf négy fia eltérő utakat járt be az akkori Monarchia gazdaságában.

ENGEL JÓZSEF élete végéig Pécsen maradt. Dúsgazdag ember volt, virilistaként (legnagyobb adófizetőként) 1886-ban a 32. helyen volt, 1891-ben az első helyre került és később is előkelő helyezést ért el az adófizetők között. A város képviselőtestületének tagjaként szorgalmazta a város sokoldalú fejlődését. Az *Engel Adolf és Fiai* céget Engel József sikeresen vezette. Kiemelkedő szerepe volt abban, hogy 1912-ben a Szarajevóból hazafelé tartó Ferenc József császár útba ejtette Pécsen. Ezt Engel ismeretség révén érte el. A Ferenc József személye körüli miniszter az a herceg MONTENUOVO volt, akitől a jánosi uradalmat Engeléék 1880-ban megvették.

Engel Adolf SÁNDOR fia számára a faipari tevékenység kiterjesztésére Döblingben parkettagyárat vett, innen széles üzleti kört épített ki Bécs és Ausztria területére. ENGEL GYULA a kereskedelemben jeleskedett. Előbb Pécsen, majd Ausztriában lett a DGT szénértékesítés tisztviselője, majd Budapesten a DGT szénértékesítési vállalatának igazgatója. ENGEL MÓR jogi és közgazdasági tanulmányai után a banki életben, a faipar és közgazdaságtan körében játszott szerepet.

Engel József fia RICHÁRD Münchenben mérnöki tanulmányokat végzett és a technikai iparban működött. JÁNOSI ENGEL RÓBERT jogi egyetemen végzett, kereskedelmi tevékenységet és joggyakorlatot folytatott. 1944-ben családjával együtt deportálták. Megmenekülésük és visszatérésük után cégüket, az *Engel Adolf és Fiai* céget újraindították (1945 szeptembere). Az újrakezdést ÖZV. JÁNOSI ENGEL RÓBERTNÉ SZ. ERDŐSI BAYERSDORF ERNA és leánya, STEIN MARCELLNÉ JÁNOSI ENGEL RÓZSA kezdeményezték. 1946-ban még van hír gépek beszerzéséről, 1948, az államosítás után nincsenek adatok a cégről. STEIN MARCELL és felesége az Egyesült Államokba költöztek, leányuk sikeres szobrász-alkotóművész. Emlékeztetőül: Jánosi Engel Adolf halála után mellszobrát jánosi Engel Róbertné, sz. erdösi Bayersdorf Erna szobrászművésznő

alkotta meg. A szobor története fordulatos. Elsőként a jánosi kastély előtt állított posztamentről a jánosi iskola elé került. 1919-ben ledöntötték, majd 1920-ban újra az iskola elé helyezték. 1944 decemberében ismét ledöntötték és a kőszénbánya gépkocsiszínében helyezték el. 1945-ben ismét visszaállították eredeti helyére, 1950-ben újra levették talapzatáról. Beolvasztásáról döntöttek, ám néhány Kossuth-aknai bányász a szobrot Komló község 1914-1918-as hősi emlékművébe falazta be. 1954 tavaszán KUTNYÁNSZKY JÓZSEF múzeumigazgató a városi múzeum gyűjteményébe mentette. 1991-ben került jelenlegi helyére, az ún. „Múzeum-kertbe”. Engel Adolf szobrát a Bányásznapi napokon azóta rendszeresen megkoszorúzzák, így emlékezve Komló és környéke első fejlesztőjére.

Engel Adolf öccse Simon volt. Kisebbik fia, MIKSA (később „*cserkúti*” előnevet nyert) a Magyar Állami Hitelbank fiumei fakiviteli üzletének volt ügyvezető igazgatója, aki Algírig, Görögorszáig, Tuniszig és Marokkóig juttatta el a hazai fakitermelés termékeit. Később Budapesten hasonló tevékenységet irányított.

A VÁLLALKOZÓI SZEMÉLYISÉG ÉS HAGYOMÁNYA

Mi a jellemző a vállalkozói személyiségekre, a Jánosi Engel család tagjaira? Mindenekelőtt az, hogy stratégiai pozíciók birtokában – föld- és erdőtulajdon, bányabirtokok, nagyszámú bér munkás, jó pénzügyi elgondolások és megvalósítás, a feldolgozási és kereskedelmi kör bővítése – a gazdasági reprodukciós folyamatokban tágabb döntési kompetenciával rendelkezettek. Ilyen értelemben egyaránt töltötték be a vállalkozó, az igazgató, a tőkés szerepkörét, munkájuk azonban túlnyúlott vállalatuk szintjén. Az Engel család tagjaiban olyan sajátos vállalkozói típus jelenik meg, amelynek tevékenységét a szaktudás legitimálja, döntéseik individuális autonóm jellegűek, pozícióik nem vagy csak kevésbé öröklődők. Tágabb családi körük már nem volt ilyen népszerű. A kor közírói a pécsi családfák történetében a jánosi Engel család egyes tagjait gazdagságban a HATVANY családhoz hasonlították azzal a különbséggel, hogy azok emberbarátok voltak. Itt is az utódok a közgazdaság mellett az irodalommal kacérkodnak, de vannak különbségek. Engeléknél továbbra is él a Bonyhádról származó Péter szelleme, filléres óvatosságát az azóta létrejött hatalmas vagyon sem ellensúlyozta.

Jánosi Engel József irodalmi babérokkal rendelkezik (számos orosz klasszikus közreadása fűződik nevéhez). Szürke cilindere hírneves. Áldott jószívű annyira, hogy a szegényeket nem is engedi maga elé. Engel József irodalmi tevékenységét röpirattal kezdte, amelyben válaszolt RICHARD WAGNER 1876-os röpiratára (*Das Judentum in der Musik*). Engel válasza „*Richard Wagners Judentum in der Musik. Eine Abwehr*” kora egyik helyi vihart keltő irata volt. Egyéb művei között szerepelnek: *Die Marianen*, *Im Beichtstuhl*, *Der Kabbalist*, *Der Kaufmann von Venedig*. Jánosi Engel Róbert szintén irodalmi babérokra vágyik, de dilettáns, öltözködésében is tiszteli a hagyományokat, azért jár olyan kopott ruhában. A szabók nem is választják meg dísztaggá.

A hazai gazdaságfejlődésben az olyan családok, mint az Engel család termékenyen alakították az ország sorsát. Engeléknél zsidók voltak. Rajtuk keresztül is érzékelhető az, hogy 1800 és 1918 között 346 zsidó család több ezer tagja kapott nemesi rangot munkásságáért. A 346 családból 250 a gazdaságban elért sikerek nyomán nyerte el a kitüntető címet. A családalapító jánosi Engel Adolf vállalkozói tevékenységének mindenestre kedveztek a társadalmi feltételek, amelyekben a gazdasági környezet kihívásai nem kényszerhelyzetekként, hanem új alternatívákként jutnak érvényre. Volt azonban még egy olyan vonás, amely máig szóló tanulság a vállalkozók számára. Ez pedig az – ha a „*régi vállalkozói stílust*” egy mondattal akarjuk jellemezni – hogy egész gondolkodását és elképzeléseit, valamennyi cselekedetét az élő ember öröme és bánata hatotta át. A kapitalizmust megelőző idők vezéreszméje még nem vesztette el érvényét: „*omnium rerum mensura homo*” – minden dolog mértéke az ember.